

Eenzaamheid verminderen

Wat kunnen we leren van 15 eenzaamheidsprojecten?

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Over het onderzoek	4
2. Overzicht van de projecten	5
3. Wat draagt bij aan het verminderen van eenzaamheid?	10
Inspelen op de behoeften van de doelgroep	10
Naar de gehele situatie van mensen kijken	10
Aansluiten bij de leefwereld van de deelnemers	11
Vertrouwen opbouwen en openheid creëren	11
Aandacht voor vijf onderdelen	13
De tijd nemen	16
4. Wat draagt bij aan een goede uitvoering?	17
Aansluiten bij de doelgroep	17
Werving – meer dan een aanloop	19
De meerwaarde van samenwerking	22
Toerusten en binden	23
Lerende benadering	23
De invloed van Covid-19-pandemie	25
5. Borging van projecten	28
Verschillende financieringsbronnen	28
Sta vóór de start van het project stil bij het vervolg	28
Samenwerking zoeken	29
Communicatie: laat zien wat je doet	29
6. Conclusie	30
Literatuur	32
Bijlage 1 – aanvullende selectiecriteria	33

Inleiding

Wat het betekent om nabijheid en contact met andere mensen te missen, is sinds de start van de coronapandemie voor veel mensen pijnlijk duidelijk geworden. Betekenisvol contact met anderen is van groot belang voor de ervaren kwaliteit van leven en gezondheid van mensen. Om oudere mensen die vereenzamen beter te ondersteunen is daarom in 2018 het landelijke actieprogramma 'Een tegen Eenzaamheid' van start gegaan. In 2019 volgde het ZonMw-programma 'Versterking aanpak eenzaamheid' dat zich richt op de kwaliteitsverbetering van eenzaamheidsprojecten. Hoewel er in Nederland veel projecten zijn die als doel eenzaamheid verminderen hebben, zijn die niet altijd even goed doordacht en onderbouwd. Het verbeteren van de kwaliteit van eenzaamheidsprojecten kan de bereikte resultaten verbeteren.

Met de eerste subsidieronde van het programma 'Versterking aanpak eenzaamheid' zijn 60 projecten financieel ondersteund die in maart 2020 van start zijn gegaan. De projecten in de eerste subsidieronde hebben te maken gehad met de maatregelen die genomen moesten worden om de verspreiding van covid-19 te beperken. Sommige projecten werden min of meer zoals gepland uitgevoerd, terwijl anderen de werkwijze aan moesten passen of de uitvoering uit moesten stellen. Desalniettemin werd al snel duidelijk dat er 'diamanten' tussen de gehonoreerde projecten zaten. Dat biedt een mooie kans om de geleerde lessen en werkzame onderdelen van deze projecten in kaart te brengen en met behulp van het actieprogramma over het land te verspreiden.

Met deze publicatie willen we deze geleerde lessen over zowel wat goed werkt bij de uitvoering van eenzaamheidsprojecten als wat binnen de aanpak projecten bijdraagt aan het verminderen van eenzaamheid presenteren. We hopen dat met deze inzichten in de hand gemeenten en maatschappelijke organisaties de kwaliteit van de projecten die zij subsidiëren of uitvoeren kunnen verbeteren. Met als uiteindelijke opbrengst dat meer mensen het gevoel hebben dat zij terug kunnen vallen op anderen én zich begrepen, gezien én gewaardeerd voelen.

1

Over het onderzoek

In dit verkennende onderzoek staan drie vragen centraal:

- * Wat draagt binnen de inhoudelijke aanpak van eenzaamheidsprojecten bij aan het verminderen van eenzaamheid?
- * Wat werkt goed bij de uitvoering van eenzaamheidsprojecten?
- * Wat werkt bij het borgen van eenzaamheidsprojecten?

Om deze drie onderzoeksvragen te beantwoorden hebben we in de eerste plaats interviews en focusgroepen met projectleiders en uitvoerders van 15 geselecteerde projecten gevoerd. Het gaat om een selectie van 60 gehonoreerde projecten uit het ZonMw programma Versterking aanpak eenzaamheid (eerste subsidieronde). Op de website van ZonMw staat een [overzicht van alle 60 projecten](#). Vervolgens hebben we gekeken welke van deze projecten eerder al als 'beloftevol' of 'interessant' zijn aangemerkt (Van de Maat, Kok, Grondman & Doornink, 2020). Deze projecten hebben we vervolgens aangevuld met projecten die in positieve zin opvielen binnen het programma Versterking aanpak eenzaamheid, bijvoorbeeld tijdens spreekuren of omdat zij interessante eindproducten opleverden. Dit leidde tot een lijst met meer dan 15 projecten. Bij het maken van de uiteindelijke selectie hebben we daarom gebruik gemaakt van aanvullende criteria (zie bijlage).

Voor de interviews met de projecten hebben we gewerkt met een topiclijst met de drie onderzoeksvragen als hoofdthema's. De vragen zijn opgesteld met in het achterhoofd de bestaande kennis over wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid (Bouwman & Van Tilburg, 2020; Van der Zwet, De Vries en Van de Maat, 2020; Fokkema & Van Tilburg, 2006; Van de Maat & Broekrolofs, 2021).

Uiteindelijk is met 12 projecten een interview gevoerd. Bij drie projecten lukte het inplannen van een interview niet. Dat had ermee te maken dat projecten nog aan het begin of midden in de uitvoering zaten (Meer contact in uw Buurt, Verborgten schatten en OBA Maatje). De gevoerde interviews zijn getranscribeerd. De transcripties hebben we vervolgens geanalyseerd door per onderzoeksvraag naar onderwerpen en thema's te categoriseren. Vervolgens hebben we de uitkomsten van de analyse besproken in twee focusgroepen met de projectleiders van de 15 projecten. Hierbij waren ook de drie projecten vertegenwoordigd die we niet geïnterviewd hebben. In de focusgroepen hebben we besproken in welke mate de deelnemers de analyse onderschrijven en welke aanvullingen zij hebben. De uitkomsten zijn vervolgens in dit eindrapport verwerkt.

In dit rapport presenteren we allereerst de 15 projecten. Vervolgens presenteren we de resultaten per onderzoeksvraag in aparte hoofdstukken. Tot slot reflecteren we op de resultaten door deze tegen het licht te houden van de bestaande wetenschappelijke onderzoeksliteratuur over wat werkt.

2

Overzicht van de projecten

Wat opvalt aan de 60 projecten¹ van de ZonMw-oproep is dat de diversiteit groot is. Ze richten zich weliswaar allemaal op het voorkomen of verminderen van gevoelens van eenzaamheid, maar doen dat op uiteenlopende manieren. Dat heeft allereerst te maken met het gegeven dat eenzaamheid verschillende dimensies heeft (o.a. sociaal, emotioneel en existentieel) waar je je op kunt richten. Bij elke dimensie passen verschillende aanpakken. Daar komt nog eens bij dat ook de mate van vereenzaming waar het project zich op richt invloed heeft op wat de daarbij passende ondersteuning is. Projecten die willen voorkomen dat mensen vereenzamen, hebben een andere inhoudelijke aanpak dan projecten die mensen ondersteunen bij het doorbreken van jarenlange vereenzaming. In onze selectie hebben we rekening gehouden met deze diversiteit en deze is dan ook terug te zien in dit rapport. Voor de overzichtelijkheid hebben we op basis van de mate van vereenzaming en de dimensie van eenzaamheid waarop de projecten zich richten een indeling gemaakt naar vijf soorten eenzaamheidsprojecten:

- * **Huiskamer-plus projecten.** Deze projecten richten zich op het bieden van een plek waar deelnemers met gedeelde interesses of een gedeelde culturele achtergrond elkaar in groepsverband kunnen ontmoeten. Het hoofddoel lijkt het verminderen van gevoelens van sociale eenzaamheid. Tijdens de ontmoeting ontstaat betekenisvol contact dat vaak tot stand komt met behulp van gezamenlijke activiteiten. Deelnemers ervaren dat zij een plek hebben waar zij welkom zijn en op een informele manier zichzelf kunnen zijn (Football Memories, Ouderenkamer in de Moskee, Verborgene Schatten, Danspaleis).
- * **Opstaprojecten.** Deze projecten richten zich op het bieden van ondersteuning aan mensen bij het maken van een stap naar meer meedoen in sociale activiteiten. Het verminderen van sociale eenzaamheid lijkt centraal te staan. De ondersteuning is van tijdelijke aard zijn en het is de bedoeling dat ouderen zelf of met elkaar verder gaan. De ondersteuning kan licht zijn en zich bijvoorbeeld richten op het verbeteren van inzicht in de eigen behoeften en voorkeuren als het gaat om zinvolle activiteiten. De ondersteuning kan ook uitgebreider zijn en mensen helpen, naast het verbeteren van zelfinzicht, met het oprispen van sociale vaardigheden en het uitproberen van sociale activiteiten (Talentenscan, Tijd van je leven, Who is there?, Meer contact in uw buurt)
- * **Maatjesprojecten.** Deze projecten richten zich op het één-op-één aan elkaar koppelen van mensen, zodat tussen hen betekenisvol contact tot stand kan komen. Deze projecten richten zich op mensen die al in enige mate vereenzaamd zijn. De projecten lijken zich zowel op het verminderen van sociale als emotionele eenzaamheid te richten. (OBA-Maatje en Alleen is maar alleen 2.0).

¹ We spreken in deze rapportage over projecten. Door de diversiteit in de projecten dekt deze term niet altijd volledig de lading. Soms gaat het eerder om initiatieven of interventies. Voor de eenduidigheid en leesbaarheid in deze rapportage hanteren we de term projecten.

- * **Gedragsveranderingsprojecten.** Deze projecten richten zich op het duurzaam veranderen van gedrag van mensen, waardoor zij hun bestaande eenzaamheid kunnen doorbreken. De projecten hebben een doordachte opbouw, zijn langdurig en richten zich op verschillende levensdomeinen, zoals bewegen, zinvolle activiteiten, zelfinzicht, sociaal-emotionele vaardigheden en zelfmanagementvaardigheden. De projecten lijken zich zowel op het verminderen van sociale en emotionele eenzaamheid te richten. (Gouden Mannen, GO-WIN, Sociaal Vitaal).
- * **Betekenisvol gesprek projecten:** Deze projecten richten zich op het verkennen en bespreken van gevoelens van eenzaamheid. Het gaat vaak om gevoelens van emotionele en existentiële eenzaamheid die ontstaan als gevolg van verlieservaringen. Doordat deze gevoelens van eenzaamheid besproken worden, kan dat mensen helpen beter om te gaan met deze gevoelens, waardoor zij de gevoelens als minder overweldigend ervaren. (Het Goede gesprek en Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark).

De geselecteerde projecten zullen we hieronder kort bespreken.

Alleen is maar alleen 2.0 – Capelle aan den IJssel

'Alleen is maar alleen 2.0' richt zich op eenzame 75-plussers in Capelle aan den IJssel. Het is een maatjesproject met speciale groepsbijeenkomsten. Het is gericht op het vergroten van het sociale netwerk en het gevoel van eigenwaarde en controle van de deelnemers. Zij worden gestimuleerd om mee te doen met buurtactiviteiten. Zo neemt het netwerk van de ouderen weer toe. Voorafgaand aan de groepsbijeenkomsten voeren professionals en vrijwilligers van Welzijn Capelle individuele gesprekken met 75-plussers over hun situatie en hun behoeften.

Football Memories – Tilburg

Samen voetbalherinneringen ophalen. Dat is de essentie van 'Football Memories'. Ouderen die kampen met eenzaamheid en/of beginnende dementie ontmoeten elkaar in het stadion waar ze onder leiding van vrijwilligers herinneringen ophalen over het rijke voetbalverleden van hun favoriete club. Ouderen vinden elkaar op hun gemeenschappelijke passie, voetbal, en delen hun ervaringen en belevingen met elkaar. Deze herinneringen worden opgehaald met behulp van onder meer foto's, kranten en fragmenten. Zo worden de gesprekken op gang gebracht. Elke sessie duurt 90 minuten met een kwartier theepauze.

Gezond Oud Worden In Nederland: GO-WIN – Rotterdam

'GO-WIN' is gericht op ouderen die in Nederland wonen en een migratieachtergrond hebben. In de cursus wordt stilgestaan bij wat het betekent voor deelnemers om ouder te worden in Nederland en hoe zij erin staan. Bewustwording is hierin de eerste stap. Ook wordt er samen met deelnemers gekeken: wat vind je leuk om te doen, waar word je gelukkig van? Het is een cursus met een focus op preventie van eenzaamheid. Het doel van de cursus GO-WIN is het aanleren zelfmanagementvaardigheden die ouderen kunnen inzetten om hun welzijn te vergroten. Met deze vaardigheden staan deelnemers positiever in het leven, ervaren ze meer regie over het leven en krijgt eenzaamheid minder kans.

Gouden Mannen – Amsterdam

'Gouden Mannen' is een doorlopende leerlijn van 18 maanden gericht op voorkomen en verminderen van eenzaamheid onder oudere mannen met een migratieachtergrond. Het gaat vooral om oudere, geïsoleerde mannen met een laag inkomen die geen werk (meer) hebben, niet of nauwelijks participeren in de maatschappij, zich gediscrimineerd voelen en een laag zelfbeeld hebben. Vaak is er sprake van GGZ-problematiek. De deelnemers volgen een basisprogramma

over taal, sociale vaardigheden, computervaardigheden en het omgaan met somberheid en stress. Aanvullend zijn er onder andere sport-, theater- of muziekactiviteiten en toeleiding naar vrijwilligerswerk.

Het Danspaleis – Rotterdam

'Het Danspaleis' is een reeds bestaande aanpak. Het Danspaleis is een ouderwets gezellige dansmiddag voor ouderen en hun omgeving, die – in een kleine serie van drie – georganiseerd wordt in zorgcentra en Huizen van de Wijk. Deze worden georganiseerd in samenwerking met de huismeesters en stichting Humanitas. Daarop volgen een serie van drie Muzieksalons, waar deelnemers elkaar ontmoeten in een huiskamersetting. Hier worden samen herinneringen opgehaald met muziek en nieuwe ontmoetingen gecreëerd. Via individuele bezoeken worden ouderen gestimuleerd om deel te nemen aan het Danspaleis en hun (muziek)wensen opgehaald. In de coronaperiode is het Danspaleis grotendeels naar buiten verplaatst door het organiseren van balkon danspaleizen en danspaleizen in de binnentuin.

Meetinstrument: Het goede gesprek – Rotterdam

Door een ingrijpende gebeurtenis kan het leven op zijn kop staan. Denk aan het verlies van een partner of aan een ernstige ziekte. Levensvragen zijn niet op te lossen, iemand moet er mee leren leven. Het maatjesproject 'Het goede gesprek' kan hierbij helpen. De vrijwillige maatjes worden getraind en begeleid door een geestelijk verzorger. Ook wanneer er niets op te lossen valt, gaat het vanuit het project vooral om bij de ander te zijn en te blijven. Om de betekenis van de gesprekken in beeld te brengen, is een meetinstrument in de vorm van een praatplaat ontwikkeld. Mensen worden hiermee op een laagdrempelige manier uitgedaagd en gevraagd om na te denken over wat zij zelf vinden van het contact. Hiermee wordt een evaluatief gesprek aangeboden en tegelijkertijd gekeken naar het effect van het maatjescontact. In het rapport noemen we dit project 'Het goede gesprek'.

Ouderenkamer in de Moskee – Rotterdam

In samenwerking met Stichting Ouderen Feijenoord is een inloop opgezet speciaal voor ouderen met een migratieachtergrond die zich geïsoleerd voelen. Doordat deelnemers niet altijd de Nederlandse taal goed beheersen en onbekend zijn met de mogelijkheden, neemt deze groep minder deel aan bestaande activiteiten. Terwijl er vaak behoefte is om samen te komen met mensen waar ze een geschiedenis en cultuur mee delen. Door op plekken te komen waar ze nog wel heen gaan, zoals de moskee, worden deze ouderen bereikt. Het project 'Ouderenkamer in de Moskee' biedt activiteiten waarbinnen ontmoeting en zelfredzaamheid centraal staan.

Sociaal Vitaal – Verschillende locaties

'Sociaal Vitaal' is een beweegprogramma voor kwetsbare thuiswonende ouderen in de leeftijd van 65 tot 85 jaar met een lage sociaaleconomische status, die (te) weinig bewegen en/of gevoelens van eenzaamheid ervaren. Het doel is om fysieke fitheid te verbeteren en sociale vaardigheden aan te leren ter bevordering van weerbaarheid, veerkracht en sociale verbondenheid. Het project bestaat uit een voorbereidingsfase, een persoonlijke wervingsbenadering, het aanbieden van een fit-test en een veelzijdig beweegprogramma met aandacht voor weerbaarheid, sociale vaardigheden, gedragsbehoud (met behulp van zelfmanagement vaardigheden), gezondheidsvoorlichting en borging.

TalentenScan (Klusplus) - Rotterdam

'Talentscan' werkt met vrijwilligers: de Kluscoaches. Deze gaan in gesprek met de ouders bij hen thuis. Door middel van een goed doordacht kaartenspel gaat de oudere op ontdekkingsreis naar de talenten en interesses. Vervolgens wordt samen gekeken op welke manier dit talent ingezet kan worden door de oudere en, indien gewenst en mogelijk, in contact met anderen in de buurt. Het uiteindelijke doel is om een oudere zo zelfstandig mogelijk aan de slag te laten gaan bij een bedrijf of organisatie in de buurt en daarmee de ervaren zingeving te vergroten. Niet voor alle ouders is dit haalbaar of is een match te realiseren. Voor hen is het doel om alleen of samen met anderen een zinvolle bezigheid of activiteit te beoefenen.

Tijd van je leven – West Brabant

'Tijd van je leven' is een project met een cultureel-educatief karakter. Het project is gericht op het verbeteren van het sociale netwerk van ouders, het uitvoeren van sociale activiteiten, het aanleren van nieuwe vaardigheden en het bieden van sociale steun aan elkaar. Het project bestaat uit vier stappen. Stap één is een ontmoetingsdag, waarin een eerste stap wordt gezet naar een vertrouwensband tussen deelnemers en kunstenaars en waar ouders zich kunnen inschrijven voor stap twee. Stap twee bestaat uit zes workshops waarin deelnemers met kunstenaars werken, bijvoorbeeld aan theater of schilderkunst. Hierna volgt stap drie: de presentatie van het resultaat. Stap vier bestaat uit een vervolgtraject van twaalf workshops, waarvan een kunstenaar er zes begeleidt. De overige zes vullen deelnemers zelf in. Uiteindelijk gaan mensen zelf activiteiten organiseren.

Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark – Kampen

Op de algemene begraafplaats in Kampen werd opgemerkt dat een groep van met name oudere bezoekers verlegen was om een praatje. Zij bleken ondersteuning nodig te hebben in het rouwproces of zich (erg) eenzaam te voelen. Om deze ouders vroegtijdig te signaleren en ondersteuning te bieden wanneer nodig, zijn gastvrouwen/-heren ingezet. Deze vrijwillige gastvrouwen/-heren zijn op vaste tijden aanwezig op de begraafplaats, gaan in gesprek met bezoekers en bieden hen een luisterend oor. Op deze manier ondersteunen zij bezoekers om hun gevoelens van eenzaamheid te doorbreken en signaleren hun behoeften. Waar nodig helpen ze bij het rouwproces of verwijzen ze door naar professionals.

Who is There? – Tilburg

'Who is there?' is een communicatieplatform, waar eenzame (oudere) mensen en betrokken medemensen elkaar ontmoeten en steunen. Ouders worden direct opgenomen in een actief sociaal netwerk welke 24 uur per dag kan worden bereikt via het online platform en die elkaar af en toe in *real life* ontmoeten en workshops doen. Ouders worden gestimuleerd om nieuwe contacten te leggen en vriendschappen aan te gaan. Vanuit de moderator-rol wordt het groepsproces geïnitieerd, een plezierige en uitdagende kunst & cultuur omgeving geboden en wordt waar mogelijk de (her)ontwikkeling van sociale vaardigheden gefaciliteerd om stapjes en stappen te zetten.

Verborgene Schatten – Amsterdam

In het project 'Verborgene Schatten', welke in diverse ontmoetingscentra wordt uitgevoerd, staat lezen en literatuur centraal. Het weer gezien worden als degene die hij/zij diep van binnen is, het leven dat ze hebben geleefd en de verbinding met de andere deelnemers door middel van literatuur is de kern van het project. Het is een wekelijks terugkerende, interactieve voorleessessie welke wordt geleid door een voorleesacteur. Het eerste deel is plenair waar het optreden van de voorleesacteur centraal staat. Het tweede deel is individueel waarbij de deelnemers actief aan het werk gaan met de opdrachten via het Doe-boek met ondersteuning van vrijwilligers.

Meer contact in uw buurt – Eindhoven

In 'Meer contact in uw buurt' leren deelnemers wat ze zelf kunnen doen om de persoonlijke eenzaamheid te verminderen. Twee groepen senioren ontvangen drie maal per week een gepersonaliseerde e-mail. Deze e-mails bevatten informatie, bewustwordingsoefeningen en opdrachten over eenzaamheid. Het leerproces wordt ondersteund door tweewekelijkse groepsbijeenkomsten. Na verloop van tijd gaat de deelnemer het geleerde in de eigen omgeving (op straat, in contact met de buren, in de winkel etc.) toepassen. Deelnemers leren zo thuis, in de eigen veilige omgeving, kennis en vaardigheden die de stap naar contact op straat verkleinen. De aanpak is luchtig van opzet. Door deelname aan de groepsbijeenkomsten versterken deelnemers bovendien hun netwerk in de buurt.

OBA Maatje – Amsterdam

Met het project 'OBA Maatje' richt de Openbare Bibliotheek Amsterdam (OBA) zich sinds 2018 op ouderen die niet meer in staat zijn zelfstandig naar de bibliotheek te komen, maar nog onverminderd van lezen houden. Vrijwilligers brengen minstens elke maand een bezoek aan een zogenaamde thuislezer met een selectie boeken of andere media. De koppeling tussen de vrijwilliger en thuislezer vormt de driehoek tussen thuislezer, vrijwilliger en de OBA. Met OBA Maatje wil de Openbare Bibliotheek Amsterdam bijdragen aan het verminderen van eenzaamheid onder ouderen. Het project tracht de drempel tot het leggen van contact te verlagen, omdat een bezoek aan de ouderen is gekoppeld aan het lenen van boeken of andere media.

3

Wat draagt bij aan het verminderen van eenzaamheid?

Met de belangrijkste inzichten uit de bestaande onderzoeksliteratuur over wat werkt in onze rugzak, hebben we met een open blik verkend wat in de aanpak van de geselecteerde projecten bijdraagt aan het voorkomen en verminderen van eenzaamheid onder de deelnemers. Hoewel de projecten sterk verschillen, zijn we veel overeenkomsten tegengekomen bij de vraag naar wat goed werkt in de aanpak. De belangrijkste inzichten presenteren we in dit hoofdstuk.

INSPLENEN OP DE BEHOEFTE VAN DE DOELGROEP

Gevraagd naar wat het project succesvol maakt bij het verminderen van gevoelens van eenzaamheid, antwoorden meerdere geïnterviewde projectleiders dat daarbij het inspelen op de behoeften van de (potentiële) deelnemers cruciaal is. Dat geldt allereerst voor het tot stand komen van projecten. 'Het goede gesprek' is bijvoorbeeld als project ontstaan omdat ouderen in gesprek met sociaal werkers aangaven dat zij behoefte hadden aan een één-op-één gesprek over vragen waar zij mee worstelen. Ook als projecten gestart zijn, is het in de uitvoering van de projecten van belang dat er nog ruimte is om op de behoeften van deelnemers in te kunnen spelen. In de eerste fase van de uitvoering van het project 'Sociaal Vitaal' is bijvoorbeeld veel aandacht voor het verkennen van de problematiek en de vormen van eenzaamheid waar de deelnemers mee worstelen. Vervolgens stemmen de trainers het programma af op wat de deelnemers nodig hebben.

NAAR DE GEHELE SITUATIE VAN MENSEN KIJKEN

Het willen open laten van ruimte om in te kunnen spelen op de behoeften lijkt er in de praktijk toe te leiden dat de doelen van veel van de projecten vrij algemeen benoemd zijn. Het verminderen van eenzaamheid wordt weliswaar steeds als doel genoemd, maar meestal worden daarnaast meerdere andere doelen benoemd. Bijvoorbeeld het verbeteren van zelfredzaamheid, eigen regie, welbevinden, positieve gezondheid en ervaren zingeving. Volgens een aantal geïnterviewden blijkt in de praktijk eenzaamheidsproblematiek vaak verweven te zijn met andere problematiek en hangt het af van de situatie van de persoon in kwestie waar het beste aan gewerkt kan worden. Tijdens de interviews kwam een aantal keer de vraag omhoog of projecten zich wel specifiek moeten richten op het verminderen van eenzaamheid. Een van de geïnterviewde projectleiders is daar duidelijk over:

'Je moet kijken naar wat mensen nodig hebben en dat ligt niet alleen aan dat ene aspect van eenzaamheid. Je moet het bekijken in het totale plaatje van veroudering. (...) Veroudering leidt tot fysieke en ook psychosociale achteruitgang. In dat laatste speelt eenzaamheid, naast angst, depressie en cognitieve achteruitgang een rol.' (Sociaal Vitaal)

De projecten die zich richten op gedragsverandering kiezen allemaal voor een brede insteek met aandacht voor de gehele situatie van mensen en werken tegelijkertijd aan verschillende levensdomeinen, bijvoorbeeld door te werken aan sociale vaardigheden, bewegen, digitale vaardigheden en het omgaan met stress en teleurstellingen.

AANSLUITEN BIJ DE LEEFWERELD VAN DE DEELNEMERS

Naast het inspelen op behoeften en het naar de gehele situatie van mensen kijken, kwam in veel interviews naar voren dat het aansluiten bij de leefwereld van de deelnemers van groot belang is. In feite gaat het bij het aansluiten op de leefwereld erom als uitgangspunt de manier van leven van de deelnemers te nemen. Met name de projecten die zich richten op ouderen met een lage sociaal economische status of ouderen met een migratieachtergrond benadrukken het belang hiervan. Een goede manier om aan te sluiten bij de leefwereld blijkt het belevingsgericht werken te zijn. Het gaat daarbij om het werken met ervaringsverhalen, rolmodellen, beelden, visualisaties en spelvormen.

'Voor Gouden Mannen is een cultuursensitieve benadering essentieel. We hadden een ervaring met een organisatie die een abstract verhaal kwam vertellen over inclusie en gender, maar dat landde helemaal niet. Toen hebben we de deelnemers gevraagd: wat hebben jullie nodig? Hoe kunnen we dit wel bespreken? Met rolmodellen werken en het delen van verhalen.' (Gouden Mannen)

'Ons programma is ook voor mensen die minder taalvaardig zijn. Veel kunnen niet de relatie leggen tussen hun eigen gedrag - in het bijzonder hun eigen gezondheidsvaardigheden - en hun gezondheid. Wanneer je dat uitlegt door middel van causale verbanden dan vraagt dat om abstractievermogen. Als je deze groep wilt ondersteunen om de eigen gezondheidsvaardigheden te verbeteren, dan is het overtuigen met behulp van theorie niet effectief. Het moet ervaringsgericht zijn. Dus niet cognitief, maar limbisch. Bijvoorbeeld met behulp van spelgedrag. Deelnemers moeten het zelf aanvoelen en beleven.' (Sociaal Vitaal)

Een andere manier van de leefwereld als vertrekpunt nemen, is erop letten dat het project niet vanuit een medisch of zorgperspectief is ingestoken. De projectleider van Football Memories (dat zich mede richt op mensen met dementie) vertelt bijvoorbeeld dat juist de informele insteek, waarbij de mens centraal wordt gezet - en niet zijn/haar beperking - een belangrijke sleutel is tot succes. 'We zorgen goed voor onze deelnemers, maar verzorgen niet.

VERTROUWEN OPBOUWEN EN OPENHEID CREËREN

Om goed in te kunnen spelen op behoeften, de hele situatie van mensen én hun leefwereld is het volgens de geïnterviewden belangrijk om vertrouwen op te bouwen onder de deelnemers zodat zij zich open opstellen. Het blijkt vaak veel tijd te kosten voordat deelnemers 'ontdooien', zich op hun gemak voelen en hun gespreksgenoten als een 'veilige en vertrouwde vreemdeling' zien met wie zij samen kunnen bespreken wat er in hun leven speelt.

Verwelkomen

Het opbouwen van vertrouwen begint volgens een aantal projectleiders eenvoudigweg met het verwelkomen van mensen. De projectleiders van 'Het Danspaleis' en 'Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark' vertellen bijvoorbeeld dat het voor het succes van het project belangrijk is om actief deelnemers aan te spreken en te zeggen dat het leuk is dat ze er zijn en hen een simpele vraag te stellen als: 'Hoe gaat het, wilt u wat drinken?' Sommige projecten, zoals 'Tijd van je Leven' bouwen gedurende de ontmoetingsdag in stapjes vertrouwen op. De projectleider van 'Tijd van je Leven' vertelt:

'Daarom vinden we het ook belangrijk dat mensen er de hele dag zijn. Soms zeggen mensen wel: Ik kan alleen in de middag. Of: Ik moet eerder weg. Dan proberen wij mensen te overtuigen om de hele dag te komen. Er zit echt een opbouw in de dag. In de ochtend is het programma licht en zo bouwen we het op, zodat je in de middag met elkaar dat gesprek kan voeren. Daar kun je ook 's morgens niet direct mee beginnen. Die opbouw heb je nodig.' (Tijd van je leven)

Een omgeving creëren waar mensen zich op hun gemak voelen

Bij het opbouwen van vertrouwen en een vertrouwde omgeving blijkt het ook van belang te zijn dat de deelnemers zich in elkaars situatie kunnen herkennen en zich daardoor gelijkwaardig aan elkaar voelen. Bijvoorbeeld doordat zij dezelfde passie voor een voetbalclub hebben, dezelfde migratiegeschiedenis hebben of in dezelfde situatie verkeren. Zij kunnen zich hierdoor op hun gemak voelen en zichzelf zijn. De projectleider van 'Ouderenkamer in de Moskee' vertelt:

'Je merkt aan iedereen dat het hebben van een plek, waar je welkom bent, waar je kan zijn, waar je in je eigen taal kunt praten, een plek waar mensen elkaar verstaan.' (...) een plek waar ze zich veilig voelen, waar ze zichzelf kunnen zijn. Dat er niet naar hen gekeken wordt omdat ze anders zijn of een andere taal spreken. (...) Dat ze zichzelf kunnen zijn. Dat is het belangrijkste.' (Ouderenkamer in de Moskee)

'Ze komen hier binnen eigenlijk in een community. Want elk half jaar start een nieuwe groep, dus je hebt hier dan al twee groepen lopen. Je komt dus op een plek en ziet allemaal mannen in dezelfde situatie en die lachen. En dat zie je dan ook: ze smelten een stukje. Dat is een hele goede. Je gaat dus ook samen eten. Je hebt samen pauze in de middag.' (Gouden Mannen)

De herkenning tussen de deelnemers onderling is van belang voor het opbouwen van vertrouwen en dat geldt volgens projectleiders ook voor de relatie tussen de begeleiders en de deelnemers. Doordat de begeleiders zelf ervaringskennis hebben, kan er herkenning en gelijkwaardigheid ontstaan:

'Ze zeggen: Hey, eindelijk een plek waar er naar mij geluisterd wordt. In plaats van een plek waar je in een soort hulpverlener en cliënt verhouding wordt behandeld. Dat is wel wat je merkt: een stukje gelijkwaardigheid. Stukje ervaringskennis die mijn collega's ook inzetten.' (Gouden Mannen)

De projectleider van 'Het Danspaleis' benadrukt ook het belang van gelijkwaardigheid en geeft aan dat dit nog eens versterkt wordt als er sprake van wederkerigheid is:

'Ik denk dat die gelijkwaardigheid sterker is als je het wederkerig maakt. Van crew tot vrijwilligers: zij doen het niet omdat ze ouderen zielig vinden, maar omdat je je nuttig wilt voelen en omdat je er zelf gelukkig van wordt. (...) Die wederkerigheid van: 'Ik geef iets aan jou en ik krijg er iets voor terug.' Dat is heel belangrijk voor het succes.' (Het Danspaleis)

Tegelijkertijd is het creëren van een vertrouwde en gelijkwaardige omgeving waarin iedereen aan de beurt komt niet altijd gemakkelijk volgens verschillende projectleiders. Deelnemers eisen soms te veel aandacht op of gedragen zich ongewenst of onaangepast. De projectleider van 'Sociaal Vitaal' vertelt hier bijvoorbeeld over:

'De groepsdynamiek is niet altijd gemakkelijk. Men werkt niet altijd coöperatief samen. Sommigen kapen de groep om zichzelf te uiten en gehoord te worden. Soms loopt er psychiatrie tussendoor. Het creëren van een veilige plek voor alle deelnemers is niet altijd feestelijk. (...) De docent moet soms interveniëren om een veilig gevoel in de groep te ontwikkelen. Wij werken met geschoolde professionele begeleiders. Zij redden het soms ook niet in de ondersteuning van de groepsdynamiek. Die schakelen dan professionals uit welzijnsinstellingen of de GGZ in.' (Sociaal Vitaal)

Cultuur als middel om openheid te creëren

Bovendien blijkt in zo'n vertrouwde setting de inzet van cultuur, zoals theater, literatuur en muziek een goed middel te zijn om mensen te prikkelen en uit hun comfortzone te halen, waardoor zij zich nog opener opstellen en gemakkelijker contact maken met andere mensen.

'Een gezamenlijke ervaring, iets doen, iets meemaken, waarbij je vooral ook de binnenkant aanraakt van iemand. (...) Met cultuur raak je de binnenkant aan, de emotionele kant, zodat je zin krijgt om een gesprek aan te gaan.' (Who is there?)

'En verder is het de bedoeling de mensen een beetje in het diepe te gooien en ze een beetje uit hun comfortzone te halen. We hebben gemerkt dat als je dat doet, dat ze sneller met elkaar in verbinding gaan. Dat ze ook sneller weer meer dingen durven. Wat we dus ook niet vertellen aan het begin is dat ze op het einde een presentatie moeten geven. Dat kan zijn, een tentoonstelling, of dat ze in het theater gaan staan op een podium, of iets gaan zingen, voor familie en vrienden. Als je dat van tevoren zegt, dan zegt een aantal: 'Nou, dan doe ik dus niet mee.' Maar op een gegeven moment staan ze daar dan. Ja, daar worden wij helemaal warm van. Dat ze zeggen: 'Ik had nooit gedacht dat ik dat zou durven, en ik heb het gewoon gedaan. Ik vond het zo gaaf. Ik durf nu veel meer.' (Tijd van je Leven)

AANDACHT VOOR VIJF ONDERDELEN

Tijdens de analyse van wat werkt in de aanpak van de verschillende eenzaamheidsprojecten viel ons op dat vijf onderdelen steeds terug kwamen. Het gaat om deze vijf onderdelen:

- * Inzicht in de eigen situatie verbeteren.
- * Inzicht in de eigen capaciteiten verbeteren.
- * Inzicht in de eigen toekomstwensen verbeteren.
- * Versterken van grip op het leven.
- * Nemen van initiatief.

In de gedragsveranderingsprojecten zijn deze onderdelen allemaal aanwezig en fasegewijs opgebouwd. In de andere projecten komen niet alle onderdelen terug, maar is er wel aandacht voor een of meerdere van de onderdelen.

Inzicht in de eigen situatie verbeteren

Sommige projecten, zoals bijvoorbeeld de 'Betekenisvol gesprek projecten', richten zich met name op het eerste onderdeel van het beter inzicht krijgen in de eigen situatie. De projectleiders van de 'Betekenisvol gesprek projecten' wijzen erop dat in hun projecten luisteren het belangrijkste is. Het luisteren alleen heeft volgens hen al waarde op zich bij het verminderen van gevoelens eenzaamheid, omdat mensen door hun situatie te bespreken zich gezien en gehoord voelen en het gevoel krijgen dat ze nog meedoen in de samenleving. Bovendien kan het gesprek mensen helpen beter om te gaan met hun gevoelens, waardoor deze als minder overweldigend ervaren kunnen worden. Ook kan een gesprek over de eigen situatie vervolgens leiden tot het zetten van een volgende stap. Een van de projectleiders vertelt:

'Het belangrijkste om te doen is luisteren. Mensen willen gehoord en gezien worden. Vanzelf kan het balletje gaan rollen en komt er meer bij, bij sommigen. Voor anderen is luisteren genoeg.' (Van begraafplaats naar ontmoetingspark)

Bij het project 'Sociaal Vitaal' verkennen de begeleiders met de deelnemers in de groep eerst welke problematiek er onder de deelnemers in de groep speelt. Voelen de deelnemers zich tijdelijk of door een levensgebeurtenis eenzaam of zijn zij al over een langere periode vereenzaamd? En met welke vormen van eenzaamheid hebben de deelnemers te maken: sociale, emotionele of existentiële eenzaamheid?

Inzicht in de eigen capaciteiten verbeteren

De projecten die we 'opstapprojecten' hebben genoemd, richten zich vaak op het onderdeel van het 'verbeteren van het inzicht in de eigen capaciteiten' in combinatie met het onderdeel 'initiatief nemen'. Zo ook bijvoorbeeld 'Talentenscan'. Hoewel alle vijf onderdelen in zekere mate aan de orde komen in dit project, vallen met name 'inzicht in eigen capaciteiten' en 'initiatief nemen' hier op. Voor sommige deelnemers is de Talentenscan behulpzaam bij het bepalen van welke activiteit zij willen oppakken. Anderen kunnen in de scan blijven 'hangen' zoals de projectleider vertelt:

'Sommigen willen nog steeds praten waar ze mee bezig zijn en blijven hangen in de scan. Ze weten zelf niet hoe ze het moeten organiseren, hoe ze verder moeten. We moeten ze echt stimuleren. Deze doelgroep gaat niet zelf met een bedrijf of met organisaties in contact treden. Een studiegroep gaat ook niet zelf organiseren. Ze hebben de vaardigheden niet, niet het netwerk.' (Talentenscan)

Bij het beter inzicht krijgen in de eigen capaciteiten lijkt de inzet van kunstenaars of mensen met een creatieve achtergrond goed te kunnen werken. Een projectleider vertelt:

'Dat is ook een kracht van de kunstenaars die in dat traject stappen, die kijken naar de groep en die kijken ook naar de individuen in die groep. Wat is er mogelijk? Waar ligt je interesse? Wat zou je willen proberen? Wat kan je dan nog binnen je mogelijkheden? En zo wordt iedereen uitgedaagd op zijn eigen niveau.' (Tijd van je leven).

Inzicht in de eigen toekomstwensen verbeteren

Het derde onderdeel is het beter zicht krijgen op de eigen wensen voor de toekomst. Dat verloopt soms gelijktijdig met het verkennen van waar mensen goed in zijn, zoals bij het opstapproject 'Tijd van je Leven'. Dat geldt ook voor het gedragsveranderingsproject 'GO-WIN'. Dit project richt zich voor een belangrijk deel op bewustwording onder deelnemers over hoe zij ouder willen worden in Nederland. In het project staan vragen centraal zoals: 'Wat vind je leuk om te doen, waar word je gelukkig van en wat zou je willen oppakken om straks de tijd te vullen?'

Versterken van grip op je leven

Het vierde onderdeel, het versterken van grip op je leven, krijgt veel aandacht in de verschillende gedragsveranderingsprojecten en ook in enkele opstapprojecten. Om de grip op het leven te verbeteren wordt er in de projecten enerzijds gewerkt aan het verbeteren van sociaal-emotionele vaardigheden en anderzijds aan het opbouwen van zelfvertrouwen. De projectleider van 'Sociaal Vitaal' vertelt:

'We leren ze vaardigheden (opnieuw) toepassen. Die zijn wel aangeleerd, maar versleten. We scholen ze bij. We gaan ze niet vermaken. De 'Geer en Goor-benadering' noem ik dat. Leuk voor een middag. (...) Wij zeggen: je kunt zelf grip krijgen op eenzaamheid, je kunt het gedrag zelf beïnvloeden. Je moet leren om te communiceren en leren om hulp te vragen. Daarmee kun je meer greep krijgen op je eigen leven.' (Sociaal Vitaal)

De projectleider van Gouden Mannen vertelt:

'Doelen zijn zelfredzaamheid en participatie verbeteren en daarbij is zelfvertrouwen verbeteren cruciaal. Ze leren weer een stukje vertrouwen te herstellen. Het zijn mannen die eigenlijk compleet het vertrouwen in zichzelf hebben verloren. (...) En ja, door die verbinding weer met iemand te krijgen die hen ziet en omarmt. Bijvoorbeeld ook vanuit de begeleiding. Zij reiken de hand: 'Doe dan mee, dit past bij je.' Dan zie je dat ze daar eerst op vertrouwen, met de begeleiders. Uiteindelijk ook echt. Je ziet gewoon een stukje herstel ontstaan.' (Gouden Mannen)

Projectleiders van twee projecten vertellen dat het verbeteren van sociaal-emotionele vaardigheden zoals het initiatief leren nemen, grenzen aangeven, voor jezelf opkomen en om hulp vragen goed werkt in groepsverband. Deelnemers blijken gemakkelijk van elkaar te leren als ze zien hoe anderen in een vergelijkbare situatie omgaan met problemen die zij ook ervaren. Maar ook het individuele bezoek van een maatje kan bijdragen aan het verbeteren van sociale vaardigheden waardoor mensen weer meer grip op het leven ervaren. De projectleider van 'Het Goede Gesprek' vertelt:

'Iets wat je niet in de praktijk brengt, dat gaat achteruit. Als je nooit meer iemand spreekt en nooit meer iemand op de koffie krijgt... (...) De meeste maatjes komen aan huis, dus je ontvangt iemand, je gaat koffie of thee aanbieden. Er zijn ook ouderen geweest die hebben de eerste weken helemaal geen koffie aangeboden. En die denken ineens: 'Nou, ik heb bezoek, laat ik even koffie zetten.' (...) En met het praten over wat je meemaakt. Dat moet je steeds doen en dan word je daar ook weer vaardiger in.' (Het Goede Gesprek)

Initiatief nemen

In het laatste onderdeel staat het stimuleren van initiatief nemen centraal. Dat gaat enerzijds over het oppakken van concrete activiteiten, zoals bijvoorbeeld het aansluiten bij een wandelgroep en anderzijds om een initiatiefrijkere houding. In het project Gouden Mannen is het stimuleren van het zelforganiserend vermogen in de groep bijvoorbeeld een belangrijk onderdeel volgens de projectleider:

'Hoe zorg je ervoor dat zelfparticipatie gecreëerd wordt? (...) Dat betekent ook zorgen dat de mannen in een eerder stadium al wat meer die stoel uitkomen. Dus niet: trainer komt, trainer gaat. Maar meer: mannen aan zet en de mannen aan het woord.' (Gouden Mannen)

Ook in de opbouw van 'Tijd van je Leven' zit deze overgang van een begeleider, een kunstenaar, die eerst wekelijks een leidende en sturende rol heeft en in de daaropvolgende fase meer het initiatief laat bij de deelnemers:

'Na de afsluiting gaan we met de volgende fase verder, en die duurt 12 weken. Daarbij is om de week de kunstenaar aanwezig en om de week zijn de mensen zelfstandig aan de slag. De bedoeling is dat de mensen in contact blijven met de kunstenaar, maar meer eigen initiatief gaan nemen.' (Tijd van je Leven)

DE TIJD NEMEN

Verschillende projectleiders vertellen dat het naar hun beleving vaak lang duurt voordat mensen hun eenzaamheid voorzichtig doorbreken. De projectleider van 'Het Goede Gesprek' vertelt:

'Wat ik er vooral van heb geleerd is hoe lang dat dan duurt. En dat je dus niet moet denken: 'Nou, hij krijgt een half jaar een maatje en dan is het klaar'.' (Het Goede Gesprek)

Om iemand te helpen met het maken van een omslag in diens leven zijn volgens sommige projectleiders meerdere jaren nodig en dat staat volgens hen op gespannen voet met het algemene beeld van hoe lang een project mag duren. De projectleider van 'Sociaal Vitaal' vertelt:

'Je hebt twee of drie jaar nodig om echt effect te bewerkstelligen. Maar zo zit de samenleving niet in elkaar. Subsidiegevers vinden het programma dat we hebben ontwikkeld lang duren. Anderhalf jaar, inclusief voorbereiding wordt als lang ervaren. 'Dat moet toch sneller kunnen.' Ja, dat hangt er vanaf wat je wil bereiken. Het duurt meerdere jaren voordat mensen die gedragsverandering kunnen realiseren.' (Sociaal Vitaal)

De drang om te snel te willen werken kwam ook naar voren bij het project 'Gouden Mannen'. Allerlei organisaties willen met hun inzichten de mannen verder helpen, maar de deelnemers voelen zich daardoor overvraagd.

4

Wat draagt bij aan een goede uitvoering?

Meerdere factoren kunnen de uitvoering van het initiatief bevorderen dan wel belemmeren. De pandemie heeft – soms in ernstige mate – de uitvoering van de initiatieven gehinderd. Sommige initiatieven werden uitgesteld, anderen konden in gewijzigde vorm doorgang vinden. De pandemie is een voorbeeld van een externe factor waar projectleiders zelf geen invloed op uit kunnen oefenen en die soms verstreckende gevolgen heeft voor het slagen van het project. In dit hoofdstuk kijken we naar de factoren in de uitvoering waar je wel invloed op hebt, zoals het werven van deelnemers en samenwerken met andere organisaties en initiatieven. Door vanaf het allereerste begin, de ontwikkeling, rekening te houden met deze factoren neemt de kans op het bereiken van goede resultaten toe. Wat heeft volgens de projectleiders bijgedragen aan een goede uitvoering van hun project?

AANSLUITEN BIJ DE DOELGROEP

Zoals we al in het vorige hoofdstuk zagen, benadrukken projectleiders het belang van inspelen op behoeften van individuele deelnemers en aansluiten bij de leefwereld van deelnemers voor afstemming van de aanpak op de individuele deelnemer binnen de projecten. Daarvoor wordt vooraf en tijdens de uitvoering van het project bij de (beoogde) deelnemers informatie opgehaald of gebruik gemaakt van aanwezige kennis (al dan niet afkomstig van samenwerkingspartners). In enkele projecten is de doelgroep van begin af aan betrokken bij de ontwikkeling van het project zelf, waarmee het draagvlak onder de beoogde doelgroep en de kans op een goede aansluiting bij de wensen, behoeften en mogelijkheden doelgroep wordt vergroot. Uit de interviews komen de volgende manieren terug waarop in de projecten gewerkt is aan de aansluiting van de aanpak bij het verminderen van gevoelens van eenzaamheid onder de individuele deelnemers.

Doelgroep betrekken bij de (door)ontwikkeling

De doelgroep betrekken kan vooraf, zoals op de begraafplaats in Kampen waar de beheerder signaleerde dat bezoekers vaak lang op de begraafplaats bleven en behoefte hadden aan een praatje. *'Bezoekers spreken je aan onder het mom van een vuurtje en drie kwartier later hebben ze hun hele levensverhaal verteld'* (beheerder begraafplaats Kampen). Deze beheerder heeft het initiatief genomen een aantal partijen bij elkaar te roepen om te bekijken wat nu precies nodig is om bezoekers van de begraafplaats verder te helpen. Professionals van WijZ Welzijn Kampen en Stichting De Kern (maatschappelijk werk) zijn gedurende een aantal weken aanwezig geweest op de begraafplaats. Onder het genot van een kopje koffie of thee hebben zij bezoekers uitgenodigd om het gesprek met hen aan te gaan, om zo te horen wat er leeft onder de bezoekers. In die gesprekken bleek ook dat een aantal personen die zich erg betrokken voelt bij de (mede) bezoekers van de begraafplaats en zich wil inzetten voor hen.

Bij 'Talentenscan' wordt de doelgroep betrokken bij de (door)ontwikkeling van het project door middel van een focusgroep waar 4 tot 5 ouderen aan deelnemen. Dit draagt volgens de projectleider bij aan de groei van het project. Zo ontvangen ze bijvoorbeeld feedback over de manier waarop vragen worden gesteld.

In gesprek gaan en betrekken van de beoogde doelgroep levert meer op dan alleen zicht op vragen en behoeften. Het helpt ook om praktische mogelijkheden en onmogelijkheden te verkennen (wat betreft tijd, financiën, mobiliteit, vaardigheden), belemmeringen in beeld te krijgen en samen na te gaan hoe deze te overwinnen. Een aanpak die goed aansluit bij de potentiële deelnemers vergroot de kans op een succesvolle werving en daarmee op een succesvol project. Door potentiële deelnemers te betrekken is het voor hen bovendien aantrekkelijker om zich aan het project te verbinden en zich als vrijwilliger in te zetten. Het wordt zo ook hun project.

Behoeften en wensen van deelnemers ophalen

In verschillende interviews vertelden projectleiders dat zij van te voren en/of tijdens de uitvoering deelnemers vragen naar hun wensen en voorkeuren. De aanpak zelf staat min of meer vast, maar de precieze uitvoering, soms ook het tijdstip en plaats, kan zo worden ingevuld dat deze het beste aansluit bij de deelnemers van dat moment. Voor het Danspaleis bijvoorbeeld zijn alle bewoners van een wooncomplex bezocht door hun samenwerkingspartner (Stichting Humanitas). Humanitas is met de bewoners in gesprek gegaan over hun behoeften en wensen als het gaat om sociaal contact en heeft de bewoners informatie gegeven over het Danspaleis. Op deze manier heeft zij de drempel om naar het Danspaleis te komen proberen te verlagen. Bovendien kan hierdoor bij de uitvoering rekening gehouden worden met niet alleen de muzieksmaak van de bewoners, maar ook de ontvangst en bejegening kan goed worden afgestemd.

Ook bij 'Alleen is maar Alleen 2.0' heeft de ouderencoach veel bezoeken afgelegd bij ouderen om aan hen te vragen aan welke vorm van sociaal contact zij behoefte hebben en aan welke activiteiten zij willen deelnemen. Zo werd duidelijk dat ouderen meer behoefte hadden aan contact met andere ouderen met wie zij zich verwant voelen dan met een vrijwilliger of maatje. Geprobeerd is vervolgens om onderling maatjescontact tot stand te brengen.

Gericht werven

Door van te voren goed na te gaan voor wie de aanpak geschikt is, en dus ook voor wie niet, kun je gericht deelnemers werven, bijvoorbeeld met behulp van een intakegesprek en het geven van heldere informatie aan doorverwijzers. Zo kan met het project de beoogde doelgroep bereikt worden. In sommige projecten gebeurt dit via een uitgebreide screening en intake, zoals bijvoorbeeld bij 'Sociaal Vitaal.' 'Football Memories' maakt in hun communicatie duidelijk dat zij zich richten op kwetsbare ouderen en werkt voor het bereiken van die groep samen met zorg- en thuiszorgorganisaties. De doelgroep zijn ouderen die kampen met eenzaamheid en vaak ook met beginnende dementie.

'Juist niet ouderen die nog golven, bridgen en autorijden en voor wie dit ook leuk is, want die willen wel komen hoor, daar gaat het niet om. Maar we willen juist iets doen voor de mensen die dat eigenlijk niet meer hebben.' (Football Memories)

'Football Memories' zoekt de samenwerking met zorgorganisaties op om zo in contact te komen met de beoogde doelgroep en deze aanvliegroute – samenwerking opzoeken - zien we terug bij meer projecten.

Bij 'Tijd van je Leven' wordt samengewerkt met drie sectoren: gezondheid, cultuur en welzijn. Bij de werving zetten alle drie de sectoren hun netwerken in om potentiële deelnemers te bereiken. Bovendien is de ontmoetingsdag de start van het project en tegelijk een vorm van zelfselectie. Na de ontmoetingsdag beslissen mensen of ze mee willen doen en het bij hun past.

'GO-WIN' is een cursus specifiek voor ouderen met een migratieachtergrond en heeft de inhoud afgestemd op de leefwereld van deze groep. De cursus maakt gebruik van veel verschillende verhalen waarin de ouderen zichzelf kunnen herkennen. 'GO-WIN' selecteert niet op individueel niveau, maar werft een bestaande groep. Iedereen die mee wil doen mag meedoen en dan zitten er wel eens ouderen tussen die het misschien minder nodig hebben. Maar, zo zeggen de projectleiders, dat weegt op tegen het deels wel bereiken van de beoogde doelgroep en de meerwaarde van de groep waarin ouderen elkaar kennen, zich veilig voelen en elkaar helpen en stimuleren.

WERVING – MEER DAN EEN AANLOOP

Het werven van deelnemers komt vaak terug in de interviews als een uitdagend vraagstuk. Het gaat dan om de verschillende manieren om te werven, het samenwerken met andere organisaties bij het werven, de grote hoeveelheid tijd die werven kost en het soms tegenvallende resultaat. Soms lijkt er op papier, na toetsing aan organisaties die contact hebben met de doelgroep en toetsing met mensen uit de doelgroep, een veelbelovend project te staan. Hoe kan het dan dat het toch zoveel moeite kost om deelnemers te werven? Werven van deelnemers blijkt meer dan een aanloop naar de eigenlijke aanpak, werving – zo is de gemeenschappelijke conclusie – is een essentieel onderdeel van de aanpak. Het is belangrijk om hiervoor de nodige tijd en aandacht in te ruimen. Wat kan helpen om met succes te werven?

Samenwerken met sleutelpersonen en organisaties

Voor de verschillende projecten is er niet één manier van werven die altijd goed werkt. Voor sommige projecten past het om eenzaamheid bij het werven te benoemen, bijvoorbeeld richting doorverwijzers, voor andere is dit juist hét woord dat vermeden moet worden. Soms is het goed om individuen te benaderen, bij andere projecten past een groepsgerichte benadering beter. Met een op een groep gerichte benadering en met formuleringen waarin mensen niet aangesproken worden op hun eenzaamheid geef je mensen minder het gevoel dat zij iets extra's nodig hebben. De manier van werven moet passen bij het type project én bij de beoogde doelgroep.

Zoals eerder beschreven werft 'GO-WIN' groepsgericht. Ze richten zich eerst tot sleutelpersonen, mensen die de gemeenschap goed kennen en die binnen de gemeenschap bekend zijn. Sleutelpersonen krijgen een actieve rol, overigens niet alleen bij de werving maar tijdens de gehele cursus. Met de kennis en expertise die zij zo opdoen dragen ze bij aan de verduurzaming van het geleerde. Ook bij 'Gouden Mannen' wordt het belang van samenwerking bij de werving benadrukt. De projectleider vertelt:

'Dat is eigenlijk het moeilijkste van het project, de werving. Wat we hebben geleerd is dat je een goed netwerk moet hebben, bijvoorbeeld een goede welzijns partij die de doelgroep kent, contacten heeft. Dat je weet waar je moet zijn. Dus dat is eigenlijk het grote werk.' (Gouden Mannen)

Werven via een bekend gezicht

Zeker om achter de voordeur te komen kan het helpen om mee te gaan met een voor de beoogde deelnemer bekend gezicht. 'Who is there?' is bijvoorbeeld op pad gegaan met een thuiszorg-

medewerker en kon daardoor op een laagdrempelige manier in contact komen met ouderen en hen enthousiasmeren voor het platform. Werven via sleutelpersonen is eveneens een voorbeeld van werving via bekende gezichten. Het vraagt wel dat het bekende gezicht goed op de hoogte is van wat het project te bieden heeft en wat dit van de deelnemer vraagt. Als de samenwerkingspartner zelf enthousiast is over het project helpt dat bij het warm maken van deelnemers voor het project. Een en ander betekent dat deze samenwerkingspartner tijd beschikbaar moet hebben voor het werven. Idealiter kan het werven ingepast worden in de dagelijkse routine van de samenwerkingspartner.

Indien het gaat om een project dat langer op een locatie wordt uitgevoerd, bijvoorbeeld binnen een wijk of zoals op de begraafplaats in Kampen, dan helpt het als bezoekers of deelnemers iemand leren kennen, zodat diegene 'een bekend en vertrouwd gezicht' kan worden. Bijvoorbeeld doordat iemand deelneemt aan andere activiteiten. Zo heeft de geestelijk verzorger van 'Het goede gesprek' ook meegelopen met wandelgroepen.

Bekende gezichten op foto's, in folders en op de website kunnen ook helpen om de drempel te verlagen. TalentenScan maakt in hun materialen bijvoorbeeld gebruik van foto's waarop deelnemers staan die binnen hun buurt of gemeenschap een bekend gezicht zijn en waarin potentiële deelnemers zichzelf kunnen herkennen. Doordat mensen zich herkennen in de afbeeldingen worden zij als het ware verleid tot deelname.

Locatie

Over het algemeen benadrukken de projectleiders dat een gezellige, niet-onpersoonlijke en vertrouwde ruimte bevorderend werkt: zowel om binnen te stappen als voor het voeren van gesprekken die ergens over gaan. Nabijheid of goede bereikbaarheid met openbaar vervoer zijn essentiële voorwaarden voor bijna iedere project dat in een specifieke locatie wordt uitgevoerd. Indien de plaats van de locatie een belemmering vormt, kan dit worden ondervangen doordat vrijwilligers of andere deelnemers de minder mobiele deelnemers ophalen.

De ruimte hoeft overigens niet per se comfortabel of zelfs binnen te zijn. Op de begraafplaats in Kampen is het essentieel dat de ontmoeting en gesprekken op de begraafplaats zelf plaatsvinden en de plek herkenbaar en uitnodigend is, terwijl er tegelijkertijd alle ruimte is om er al dan niet gebruik van te maken. Er zijn vaste gastvrouwen en een gastheer waardoor bekendheid en vertrouwdheid wordt opgebouwd. Het project startte met een overdekte hoek met tafel, stoelen en thermoskannen. Later is deze ruimte meer afgesloten van weer en wind zodat bezoekers beschut kunnen zitten. Er zijn wensen voor een meer comfortabele ontmoetingsplek, maar deze voldoet goed. Er is letterlijk geen drempel.

Voor 'Football Memories' is het belangrijk dat er een plek is waar deelnemers het gevoel krijgen dat ze mogen zijn wie ze zijn. 'Football Memories' kán worden uitgevoerd in een zorginstelling, maar voor zowel vrijwilligers als voor deelnemers werkt het beter als de locatie de aard van het project weerspiegelt en versterkt:

'De entourage draagt bij aan de dynamiek. Dus in die zin is het stadion en dan het liefste een clubmuseum helemaal fantastisch.' (Football Memories)

Soms blijkt een voor de hand liggende locatie minder passend dan deze leek. In een op ontmoeting gericht project binnen een wooncentrum bleken verschillende bewonersgroepen tegenover elkaar te staan, waarbij vooral de groep bewoners die er al langer woonden de dienst uitmaakte. Daardoor bleek de ontmoetingsruimte van het wooncentrum ongeschikt, omdat niet iedereen zich hier prettig en veilig voelde.

Niet alle projecten worden midden op de dag uitgevoerd, soms zitten deelnemers gezellig bij elkaar in de namiddag of avond. Al pratend over locatie en sfeer ontlokte dat een van de projectleiders de vraag en uitroep: *'Iedereen zit altijd met dat kopje thee of koffie. Waarom nooit eens een borreltje?'*

Tijdsinvestering

Over het algemeen kost werven veel tijd. Het is belangrijk om dit bij voorbaat in te calculeren en om het niet te zien als extra tijd, maar als een vast onderdeel van het project. Dat het een tijdsintensief proces is, vind ook het project 'Tijd van je Leven'. Zo vertelt de projectleider:

'Als je gaat werven, moet je daar wel even de tijd voor nemen. Als je met een verzorgingshuis aan de slag gaat, dan is dat relatief makkelijk: je gaat naar de directeur en de activiteitenbegeleiders en zij zorgen dat er mensen komen, even kort door de bocht. Maar als je in de wijk gaat zoeken, dan is dat toch wel een stuk gecompliceerder. Wat we doen: we schrijven huisartsen, praktijkondersteuners en welzijnswerkers aan. We plaatsen advertenties in de krant. Wat we ook vaak doen: sleutelpersonen zoeken, iemand die in een groepje vriend(inn)en de boventoon voert. Je moet werving best breed insteken. Zorgen dat je een beeld krijgt van de wijk, van wat daar al gebeurt. Dat je ook gewoon eens je gezicht laat zien. Dat je er gewoon even tussen gaat zitten en iets over het project vertelt. Dat kost heel veel tijd, maar dan zit je wel in de haarvaten. Waar zitten die mensen? Want alleen met een stukje in de krant werf je mensen niet.' (Tijd van je Leven)

Het project 'Who is there?' wilde, in samenwerking met zorgorganisaties, voorlichtings- en kennismakingsbijeenkomsten organiseren voor groepen bewoners. Door de pandemie konden deze bijeenkomsten geen doorgang vinden. Initiatiefnemers en vrijwilligers (de maatjes op het platform) zijn vervolgens een-op-een gaan werven samen met thuiszorgmedewerkers en wijkverpleegkundigen. Zo konden zij achter de voordeur komen en ouderen kennis laten maken met het platform en hen te stimuleren er mee aan de slag te gaan. Dit werkte, maar is tegelijkertijd erg tijdsintensief, waardoor het niet goed mogelijk is dit zo te blijven doen. De projectleider en uitvoerders hadden zich verkeken op de tijdsintensiviteit van de werving.

De werving is een tijdrovend én een essentieel onderdeel van 'Sociaal Vitaal' om de juiste doelgroep te bereiken en binnen te krijgen:

'De doelgroep die je wilt bereiken zit verstopt in de kaartenbakken van de gemeente, zorgorganisaties of zelforganisaties, thuiszorg, noem maar op. Met Sociaal Vitaal hebben we een generieke manier van benaderen, we proberen eigenlijk de speld in de hooiberg te vinden. Wij schrijven per project tenminste 1300 mensen aan. Die sturen we een brief, daar kun je op antwoorden en als je niet antwoord dan bellen we aan. Op die manier krijgen we contact met een hele grote groep waaronder de doelgroep. Een kwart van de doelgroep zien wij en 20% neemt deel. Willen we meer, okay, dan moet er een zakje met geld bij, en ga je via de achterdeur, dat kun je op het platteland heel goed doen. Dan mobiliseer je eerst de buurvrouw, die loopt dan achterom en zo krijg je er nog 15% bij. Toen zaten we op 35%, zijn we met de thuiszorg gaan samenwerken en toen bereikten we nog extra 7% van de doelgroep. Mensen

willen vaak meer greep op hun leven, en wij maken contact en stimuleren ze met de huis-aan-huis benadering. We prikkelen ze, we proberen met ze te praten, dan komen ze naar de test, en dan hebben we nog een gesprek.’ (Sociaal Vitaal)

DE MEERWAARDE VAN SAMENWERKING

Veel van de projecten die betrokken zijn in dit onderzoek wijzen op het belang van samenwerking met andere partijen en de toegevoegde waarde hiervan. Dat kan gaan om samenwerking vanaf de start waarbij het project een initiatief is van meerdere partijen. Voorbeelden hiervan zijn ‘Who is there?’ en ‘Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark’. Meestal gaat het om samenwerking bij de uitvoering en/of de lokale implementatie. Voorbeelden hiervan zijn eigenlijk bij alle projecten te vinden. De wijze waarop partijen samenwerken en de redenen om samen te werken zijn verschillend. Vaak gaat het om complementaire organisaties en relaties: de een brengt iets in dat de ander niet of minder heeft.

Partijen nemen ieder hun eigen expertise en werkwijze mee. Welzijns- en zorgorganisaties kennen bijvoorbeeld de beoogde doelgroep vaak goed en zijn bij deze doelgroep beter bekend dan een partij van buiten. Voor de huiskamer-plusprojecten is een geschikte locatie, waar de deelnemers makkelijk naar binnen kunnen stappen en zich op hun gemak kunnen voelen essentieel. Daarom kan het samenwerken met een organisatie die over een geschikte ruimte beschikt belangrijk zijn voor het succes.

Samenwerking met lokale partijen is ook een randvoorwaarde voor een succesvolle uitvoering van ‘Football Memories’. In iedere nieuwe gemeente en bij iedere nieuwe voetbalclub werken zij samen met een lokaal netwerk van organisaties. De samenwerkingsorganisaties zijn bijvoorbeeld ouderenzorgorganisaties die de doelgroep kennen, maar ook de voetbalclub zelf met de eigen infrastructuur en de vrijwilligers van de club. Een belangrijk voordeel waar ‘Football Memories’ gebruik van maakt is dat iedere voetbalclub een ‘foundation’ heeft die met projecten lokaal maatschappelijke impact wil maken en daarvoor gebruik kan maken van veel connecties. Vrijwilligers werven is voor ‘Football Memories’ daardoor geen probleem, niet alleen vanwege genoemde infrastructuur, maar ook omdat voetbal veel mensen aanspreekt.

Aansluiten bij lokale coalitie

Alle projecten die betrokken zijn in dit onderzoek nemen deel aan de lokale coalitie tegen eenzaamheid. Er lijkt nog weinig gebruik gemaakt te worden van mogelijkheden die deelname aan de lokale coalitie kan bieden. Football Memories is een van de projecten die in Tilburg in de lokale coalitie een samenwerkingspartner hebben gevonden. Ze hebben afspraken kunnen maken met de cateraar van het Willem II stadion waar de ouderen regelmatig bij elkaar komen, waardoor de kosten voor de catering laag zijn.

Beide initiatiefnemers en ontwikkelaars van ‘Who is there?’ zijn via de lokale coalitie met elkaar in contact gekomen en vullen elkaar mooi aan. De ene partij (‘Factorium Cultuurmakers’) is al langer bekend met de groep kwetsbare ouderen en verbindt ouderen via kunst en cultuur en de andere heeft veel expertise op het snijvlak van leren en technologie. Andere samenwerkingspartijen zijn ‘De Luisterlijn’, een thuiszorg- en een ouderenzorgorganisatie.

Aanvullende expertise

Soms is juist de specifieke expertise van partners van belang, zoals GGZ-expertise als deelnemers te maken hebben met GGZ-problematiek. Of de samenwerking met professionele kunstenaars die met en via hun creatieve aanpak en talenten op een ander niveau het persoonlijke contact met kwetsbare deelnemers kunnen maken. De professionele acteurs die bij Verborgen Schatten verhalen vertellen, zingen, spelen en deelnemers uitnodigen en verleiden om actief mee te doen, beschikken over de nodige didactische en sociale vaardigheden en beheersen improvisatie- en gesprekstechnieken.

Bij 'Gouden Mannen' wordt onder meer samengewerkt met een GGZ-partner, maar aan het programma waarin meerdere cursussen en activiteiten zijn opgenomen, zijn een groot aantal verschillende organisaties verbonden. De projectleider hierover:

'Veel mensen zien het ook als een extra investering, terwijl ik zie dat het in het begin extra werk kost, maar als je het goed hebt neergelegd is het veel makkelijker en helpt het je ook alleen maar sneller en beter.' (Gouden Mannen)

'Tijd van je Leven' herkent dit. Ze zien in de samenwerking met de culturele organisatie, de kunstenaar, de GGD, de welzijnsorganisaties de kracht van het project. Tegelijkertijd, zo vertelt de projectleider, moesten ze ook leren om samen te werken. Iedereen komt uit een andere wereld en spreekt een andere professionele taal. Door samen met elkaar 'te doen' en naar elkaar te luisteren kon er iets mooiers neergezet worden.

TOERUSTEN EN BINDEN

Over het algemeen erkennen en herkennen de projectleiders die we hebben gesproken het belang van het goed toerusten (trainen, ondersteunen, begeleiden) van diegenen die het project in de praktijk uitvoeren, professionals en vrijwilligers. Het gaat dan meestal om (coachings- en gespreks-)vaardigheden en om bewustwording. Goed toerusten is op de eerste plaats van belang om het project goed uit te kunnen voeren, deelnemers op de juiste wijze tegemoet te kunnen treden, te begeleiden en terzijde te staan.

'Ik train ze [red: de vrijwilligers] in een paar dingen. Allereerst: faciliteren in plaats van het gesprek leiden. Het is heel wezenlijk om dat aan te geven. Vooral bij oud-spelers maar eigenlijk bij alle vrijwilligers merk je: voetbal is ook hun passie, dus voordat je het weet is iemand zelf 1,5 uur aan het woord en loop je te luisteren. Dus dit is een stukje bewustwording dat ik teweeg probeer te brengen. Ten tweede: we zijn geen zorgprofessionals, daar probeer ik mensen ook bewust van te maken: ga nou niet op de stoel van een professional zitten. Dat zijn een beetje de hoofdlijnen. En ik heb een samenwerking met Alzheimer Nederland nu om vrijwilligers te trainen in de omgang met dementie. Daar is wel specifieke aandacht voor. Toerusten, trainen is een onderdeel van het succes, maar dat moet je ook weer niet overschatten. Het is een stukje.' (Football Memories)

LERENDE BENADERING

Regelmatig evalueren helpt om je project steeds verder te verbeteren, zeker als je deze evaluatie goed inricht zodat je informatie ophaalt waar je mee verder kan. Regelmatig evalueren hoeft niet te betekenen dat je continue bezig bent met onderzoek; dit kan ook op een eenvoudige en laagdrempelige manier. Door met elkaar te reflecteren op (trainings)bijeenkomsten, door af en toe

interview te organiseren en de lessen vast te leggen, door tijd hiervoor te nemen tijdens (werk-)bijeenkomsten. Bij 'Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark' zijn er af en toe bijeenkomsten samen met vrijwilligers (gastvrouwen en -heer) waarin aandacht is voor ieders ervaringen, waarin vragen en grotere vraagstukken worden besproken en waarbij het ook gewoon gezellig is en met elkaar kan worden gelachen.

In het kader van 'Het goede gesprek' is een meetinstrument ontwikkeld waarmee individueel met de oudere en aan de hand van een praatplaat het gesprek over eenzaamheid wordt aangegaan:

'We willen weten, wat levert de inzet van geestelijke verzorging op? Wat leveren maatjesprojecten op? Met de manier waarop wij gewerkt hebben is in ieder geval een hele bruikbare werkwijze gevonden. Het mooie is dat deze werkwijze ook ervoor zorgt dat je de ouderen daar goed in mee kan nemen. Het is meer dan alleen maar iemand bevragen, je maakt ze toch op één of andere manier meer deelgenoot van zo'n gesprek. Het wordt heel tastbaar en ze weten eigenlijk ook waar je naar op zoek bent. Ze gaan wat meer meedenken. Ik ben onderzoeker, en ik interview heel veel mensen. En het is altijd anders of je iemand met zo'n praatplaat interviewt of met een vragenlijst. Je neemt ze meer mee, betreft ze.' (Het goede gesprek)

'Tijd van je Leven' bestaat circa vijf jaar en is steeds geëvalueerd. Eerst met kwantitatieve en kwalitatieve methoden, maar ze ontdekten dat voor de fase waarin ze nu zitten vooral kwalitatief onderzoek het meest behulpzaam is.

'De vraag die we beantwoord willen zien is: is onze interventie wel goed? Het is nog te vroeg om effecten te gaan meten. We hebben geleerd dat we meer aandacht aan de werving moeten besteden. En dat sommige groepen moeilijker te bereiken zijn, bijvoorbeeld ouderen met migratieachtergrond. Nu kijken we wat er nodig is en wat anders kan om ook deze groep te bereiken.' (Tijd van je Leven)

'Gouden Mannen' is in het najaar van 2021 gestart met een eerste bijeenkomst in het kader van de 'Gouden-Mannen-Academie'. 'Gouden Mannen' wordt inmiddels op meerdere plaatsen uitgevoerd en een van de oogmerken van deze academie is bijdragen aan een uniforme werkwijze. Het tweede doel is leren van elkaar:

'... zodat we alle huidige en toekomstige Gouden Mannen nog beter kunnen helpen!' De eerste bijeenkomst is een inspirerende en leerzame dag geweest om met alle coördinatoren, begeleiders en trainers de 'Reis van de Gouden Mannen' door te nemen.' (Gouden Mannen)

TalentenScan van Humanitas is ook op een lerende manier ontstaan. De projectleider vertelt dat Humanitas is benaderd door twee social designers die een nieuwe manier meebrachten om naar zingeving en ouderdom te kijken. Zij stelden een dienst voor die ouderen helpt hun talent te ontdekken. En in te zetten voor hun omgeving in plaats van dat de omgeving alleen voor hen zorgt. De wens was om dit in samenwerking met de beoogde doelgroep te doen, waardoor samenwerking met Humanitas is opgezocht. Er werd snel een groepje enthousiaste ouderen gevonden die mee wilden werken aan de ontwikkeling van de 'dienst' dat uiteindelijk Talentenscan is geworden. Tijdens de pilot zijn aanpassingen doorgevoerd die zijn ingebracht door de doelgroep, professionals en coaches. Zo kwam bijvoorbeeld ook het volgende naar voren uit een eerdere pilot:

'Ouderen wilden bijvoorbeeld groepjes en dat hebben we ook geprobeerd. Groepjes die thema's bespreken en dan zelfstandig verder gaan, maar dat blijkt steeds uit elkaar te vallen. Dan is er toch de vrijwilliger nodig om ze bij elkaar te houden. We zagen mensen afhaken bij activiteiten en hebben deze na gebeld. De reacties: het was te massaal, te oppervlakkig, ouderen hadden geen aansluiting, ze vonden de mensen niet prettig, de mensen te oud, niet hun genre.' (Talentenscan)

Humanitas heeft met hoogleraar Anja Machielse contact gezocht en met haar besproken waarom mensen toch steeds afhaken. Waarom draaien groepen niet op eigen kracht door, wat is er nodig? Inzichten uit deze gesprekken hebben ook bijgedragen aan het bijstellen van de aanpak. De projectleider vertelt: 'het is en blijft een 'open' methodiek die aangepast wordt als er nieuwe ervaringen en inzichten zijn, verkregen door alle deelnemende partijen.'

DE INVLOED VAN COVID-19-PANDEMIE

Covid-19 heeft op verschillende manieren invloed gehad op de projecten. Zo heeft het bij een enkel project invloed gehad op het werven van deelnemers. Bijvoorbeeld doordat er niet meer groepen konden worden geworven en daardoor werving één-op-één moest gebeuren. Tegelijkertijd merkten sommige projecten dat de coronabeperkingen de roep om verbondenheid bij ouderen vergrootte. Zo viel bijvoorbeeld 'Sociaal Vitaal' op: 'We hebben nu veel meer animo dan eerst. Er kwamen circa negen groepen uit de aanmeldingen. Terwijl we er vier hadden verwacht. Dat heeft ermee te maken dat mensen weer verbondenheid zoeken: ouderen willen hun verhaal weer doen. Absoluut een coroneffect.' De impact van covid-19 werd ook bij het project 'Van Begraafplaats naar Ontmoetingspark' pijnlijk duidelijk: 'We waren ons er erg van bewust dat dit initiatief wel eens harder nodig kon zijn dan ooit.' Niet alleen op de oudere nabestaanden, maar ook op de uitvoerders zelf: 'Toen covid-19 Kampen bereikte, ben ik gestopt met alles en heb ik de mensen naar huis gestuurd. Toen hebben we zeven vreselijke weken gehad. Normaal zijn er 35 begrafenissen in zeven weken, nu 110. Daarna merkte ik dat ons team een flinke tik heeft gehad.'

Ook op de uitvoering van projecten heeft covid-19 invloed gehad. Veel projecten zaten in de uitvoeringsfase toen covid-19 zijn entree in Nederland deed. Dit maakte dat de daadwerkelijke uitvoering vaak anders verliep dan aanvankelijk bedacht. De projectleiders vertellen dat zij creatief met de situatie om moesten gaan en dat leidde soms juist tot succes. De projectleider van 'Alleen is maar alleen 2.0' vertelt:

'Ik denk dat de combinatie met covid-19 ervoor heeft gezorgd dat we anders moesten nadenken en moesten kijken: wat is de behoefte van de cliënt? We hebben wel echt het oorspronkelijke plan van aanpak moeten wijzigen, maar ik denk dat het uiteindelijk tot een succes heeft geleid om die bij te stellen.' (Alleen is maar alleen 2.0)

In sommige projecten staat participeren centraal of is het de wens van ouderen om (opnieuw) te participeren in de samenleving. Ook hierop heeft covid-19 veel invloed. Zo vertelt de projectleider van Het goede gesprek bijvoorbeeld: 'Een oudere zei: 'Ik zou heel graag bij een verzorgingshuis koffie willen gaan schenken.' Op dat moment waren echter alle verzorgingshuizen voor dit soort activiteiten gesloten.'

Covid-19 beperkingen: wat kon wel?

Van fysiek contact naar contact via communicatiekanalen

In het begin van de lockdown was geen enkele vorm van fysiek contact toegestaan. Diverse projecten zijn in die periode gestart met contact leggen via de telefoon of online media. Dit met voornaamste reden om ouderen niet in een gat te laten vallen, maar om nog wel in contact te blijven en een vinger aan de pols te houden. Zo heeft 'Sociaal Vitaal' bijvoorbeeld telefooncirkels opgezet om in contact te blijven met de ouderen. En bij 'Gouden Mannen' hebben ze het programma op momenten dat het écht niet kon online gedaan. Dat die behoefte aan contact er was, blijkt wel uit het aantal online deelnemers: 'Op een gegeven moment waren er circa 30 à 40 mannen wekelijks online.' Hoewel dit een alternatief biedt voor helemaal geen contact met ouderen, is online contact niet altijd geschikt voor het uitvoeren van projecten. De projectleider van 'GO-WIN' vertelt:

'We hebben alles overwogen: met kleinere groepjes, via de app, of digitaal. Het was allemaal geen optie. Zo zijn niet alle ouderen digitaal vaardig of heeft niet iedereen de mogelijkheden. Maar bovenal is het voor dit soort trainingen belangrijk dat de groep samenkomt, want het is ook een groepsproces. Ze wisselen ervaringen uit en in een deel van deze training zit ook in gevoel en emotie. Dat kun je niet digitaal doen, dat werkt niet.' (GO-WIN)

In dit voorbeeld, maar ook het voorbeeld van Het goede gesprek dat gericht is op participatie, biedt het omzetten van het project naar een digitale variant geen oplossing. In de meeste gevallen lijkt het digitaal contact opzoeken met ouderen een tijdelijke (nood)oplossing, maar geen duurzaam alternatief.

Naar buiten

Daarnaast hebben meerdere projecten buiten het contact met ouderen opgezocht of hun activiteiten naar buiten verplaatst. Het project 'Ouderenkamer in de Moskee' startte met telefonisch contact met de ouderen om te kijken hoe het met ze gaat. Toen ze merkten dat het met velen niet goed ging, zijn de vrijwilligers 'buitenshuisbezoeken' gaan doen: bij mensen langs en voor de ramen gaan staan om het contact aan te gaan. Daarnaast zijn ze ouderen met uiteenlopende zaken gaan helpen, zoals met de boodschappen, met klusjes die moesten worden gedaan en met ziekenhuisbezoeken.

'We hebben ons steeds aangepast aan wat mogelijk was en daar zijn we steeds creatiever in geworden. Bij de tweede lockdown zijn er weer buiten-huisbezoeken geweest, waarbij vrijwilligers hun klapstoeltje meenamen en op de stoep zijn gaan zitten om met de ouderen te praten. En er kwamen mandjessystemen, waarmee ouderen van boven een mandje met een touw naar beneden kunnen laten zakken waar de boodschappen in gaan.' (Ouderenkamer in de Moskee)

Ook andere projecten zochten buiten het contact met ouderen op. Bij 'Alleen is maar Alleen 2.0' hebben ouderencoaches bijvoorbeeld ook individuele buiten-huisbezoeken afgelegd, zowel op het balkon als op de galerij en in de tuin. Bij 'Gouden Mannen' gingen ze met ouderen dansen in het park. En bij 'Sociaal Vitaal' werd er gegymd voor flatgebouwen, boodschappen gedaan en gebracht. Dit levert contact op, maar de projectleider van 'Sociaal Vitaal' maakt ook een kanttekening: 'je kunt niet met mensen aan de slag zoals je zou willen.'

Bij Het danspaleis zijn ze gaan kijken: wat kan wel? Zij zijn met hun formule, namelijk muziek en contact, naar buiten gegaan. Waar ze normaal gesproken binnen dansavonden organiseren, zijn ze in tijden van de covid-19 beperkingen balkon-danspaleizen gaan organiseren. Hier zetten ze buiten de muziek aan en maken ze van een afstand contact. Ook hebben ze danspaleizen in een binnentuin georganiseerd waar er dansstokken van 1,5 meter werden uitgereikt om met de ouderen te dansen. Om niet teveel tijd tussen contactmomenten te laten zitten, is de 'boost-jebuurt-karavaan' opgezet. Hierbij gaan vrijwilligers in duo's langs de deuren bij ouderen in buurten en zorglocaties waar de muziekfavoriet van de oudere aan de voordeur wordt gedraaid en een aflevering van Radio-danspaleis op cd wordt aangeboden. Zo blijft het contact warm totdat de volgende activiteit plaatsvindt.

Bijeenkomsten in beperkte(re) vorm

In de periode waarin er wel maatregelen waren, maar in minder strenge vorm, zijn diverse projecten overgegaan tot groepsbijeenkomsten in beperkte vorm. Bijvoorbeeld in kleinere groepen. Hoewel ouderen ook angst voor covid-19 hadden, bleek de behoefte aan fysieke bijeenkomsten groter. Zo merkten ze bij 'Alleen is maar Alleen 2.0' bijvoorbeeld op: 'De maatregelen maakten dat we dus soms groepen hadden - afhankelijk van de ruimte – met zes ouderen, soms met acht en een paar bijeenkomsten met vier ouderen. Je moet het zien als een soort carrousel.'

'Toen we in de zomer weer een beetje bij elkaar mochten komen, zijn ouderen in kleine groepjes op de locatie weer bij elkaar gekomen. Om gewoon even uit huis te zijn.' (Ouderenkamer in de Moskee)

5

Borging van projecten

Het borgen van projecten in het sociaal domein is vaak een probleem en dat bleek ook voor veel van de geïnterviewde projecten te gelden. Hieronder beschrijven we een aantal lessen die de projectleiders deelden over het verduurzamen van hun projecten.

VERSCHILLENDE FINANCIERINGSBRONNEN

Een belangrijke bottleneck bij het verduurzamen van de projecten is het vinden van financiering. Belangrijke financiers waar de projecten gebruik van maken zijn fondsen en gemeenten. Het blijkt echter niet mee te vallen voor langere termijn financiering te vinden. Fondsen financieren projecten meestal alleen in de opstartfase en veel gemeenten hebben een beperkt budget beschikbaar voor het sociale domein. Hier loopt bijvoorbeeld 'Tijd van je leven' tegenaan, waardoor het uitbreiden van het project lastig is.

Een project kan natuurlijk ook met bijdragen van deelnemers gefinancierd worden. Dit is een van de mogelijkheden die 'Sociaal Vitaal' onder de loep neemt. De projectleider vertelt:

'We hebben nu een programma gemaakt voor een jaar en we zijn nu bezig ook in een vervolgprogramma nieuwe impulsen te bouwen om groepen te begeleiden. Daar hebben we een nieuwe spelvorm voor bedacht. Dat willen we in het tweede jaar doen, maar wie gaat dat betalen?' Een mogelijkheid is deelnemers zelf te laten betalen. Dit hoeft volgens 'Sociaal Vitaal' niet duur te zijn.' (Sociaal Vitaal)

STA VÓÓR DE START VAN HET PROJECT STIL BIJ HET VERVOLG

Tijdens de focusgroepen benadrukten projectleiders dat het belangrijk is om, voordat je met je project start, al stil te staan bij het vervolg. Op de vraag in de focusgroep wat projecten een volgende keer anders zouden doen, vertelden sommigen dat zij de verduurzaming 'naar voren zouden halen.' Het is volgens hen logisch dat je in het begin vooral richt op de inhoud, maar het vervolg gaat niet vanzelf.

'Denk goed na over het vervolg. Investeer niet zonder dat je nagedacht hebt over wat de gewenste uitkomsten zijn. En denk ook na over hoe je ervoor zorgt dat het geen eendagsvlieg is? Hoe zorgen we ervoor dat het een duurzaam karakter heeft?' (Gouden Mannen)

Soms blijkt het borgen van het project op zich een lastige opgave, maar kan er wel gekeken worden naar hoe wat opgebouwd is behouden kan blijven. Zo stimuleert 'Gouden Mannen' bijvoorbeeld het zelforganiserend vermogen in de groep. Als de deelnemers meer zelf aan zet zijn, kunnen zij de groep na afloop van het project gemakkelijker doorzetten. Het project 'GO-WIN'

werkt vanaf de start samen met sleutelpersonen die – na afloop van het project – met de deelnemers zelfstandig door kunnen gaan door aandacht te houden voor de besproken thema's van het project. De projectleider vertelt:

'We gaan naar bestaande groepen en betrekken hun sleutelpersonen erbij. Mede vanwege de praktische dingen, zoals wanneer er taalondersteuning nodig is, maar ook omdat we tijdens de training aan de slag gaan met oefeningen die mensen versterken en ondersteunen. En je wil dat ook nadat je weggaat die thema's binnen de groep actueel blijven. Dat soms nog een oefening gedaan wordt, of nog een gesprek gevoerd wordt. Want het is niet, je komt even langs en zeven bijeenkomsten is het klaar. Het is een proces. En doordat je die sleutelpersonen intensief betrekt kunnen zij na de training nog oefeningen blijven doen. Ze kunnen het thema in beweging houden. Maar het werkt alleen als je de sleutelpersonen al vanaf het begin betrekt en hen het gevoel geeft dat het ook hun inzet is.' (GO-WIN)

SAMENWERKING ZOEKEN

Eerder hebben we al benoemd dat netwerken en samenwerken belangrijk is bij het werven. Samenwerken blijkt ook – zo onderstrepen meerdere projecten – belangrijk voor het borgen van het project. De projectleider van 'Football Memories' vertelt:

'Ik ben nadrukkelijk op zoek naar langdurige samenwerkingen. Zo heeft een thuiszorgorganisatie zich verbonden aan stichting 'Football Memories Nederland'. Bij twee clubs zijn zij projectpartner. Op jaarbasis komt er een bedrag binnen dat voldoende is voor het dekken van de uitvoeringskosten én waarvan 25% een bijdrage is voor de stichting.' (Football Memories)

Door op deze manier te netwerken en deze partnerschappen aan te gaan, wordt geïnvesteerd in de verduurzaming van 'Football Memories'. Daarnaast kun je denken aan het koppelen van je project aan bestaande activiteiten, werkwijzen of organisaties. Bij 'Tijd van je leven' proberen de projectleiders hun project te verbinden aan een reguliere werkwijze of activiteit van een organisatie, bijvoorbeeld bestaande huiskamerprojecten, waardoor een deel van de uitvoeringskosten kunnen worden gedekt. 'Ouderenkamer in de moskee' verduurzaamt hun aanpak door het te koppelen aan een zelforganisatie of een moskee. De projectleider vertelt:

'Als wij een zaaltje gehuurd hadden voor ons project, dan was het gestopt, omdat mensen het dan niet voort kunnen zetten. Maar de moskee blijft bestaan.' (Ouderenkamer in de moskee)

Door het project te koppelen aan de moskee en tegelijkertijd vrijwilligers te trainen en mee te laten draaien in het project, lukt het om een ontmoetingsplek duurzaam te maken.

COMMUNICATIE: LAAT ZIEN WAT JE DOET

Het laten zien wat je met je project doet en bereikt is een andere manier volgens de projectleiders om te werken aan het borgen van een project. Door slim te communiceren kun je werken aan de zichtbaarheid van je project, benadrukken verschillende projectleiders. Zo vergroot je de bekendheid van je project, zowel bij mogelijke fondsen en gemeenten als bij toekomstige deelnemers of vrijwilligers. Slim communiceren kan bijvoorbeeld met behulp van beeld- en filmmateriaal. Over OBA-Maatje is er bijvoorbeeld een filmpje gemaakt waarin een maatje en deelnemer over het project en hun ervaringen vertellen. Naast communicatie via beeld- en filmmateriaal heeft OBA-Maatje ook goede ervaringen met het inzetten van ambassadeurs die het project promoten.

6

Conclusie

In dit onderzoek staat het perspectief van projectleiders en uitvoerders centraal. We hebben in kaart gebracht wat volgens hen goed werkt in de aanpak (het 'wat') en de uitvoering (het 'hoe') van hun projecten. In dit hoofdstuk reflecteren we op de belangrijkste resultaten.

Allereerst valt op hoe groot de verschillen zijn tussen de bestudeerde eenzaamheidsprojecten. Sommige projecten zijn recent ontwikkeld, intuïtief tot stand gekomen, relatief kort van duur en zo opgezet om mensen een kleine stap verder te helpen. Andere projecten zijn over meerdere jaren ontwikkeld, systematisch doordacht, langer van duur en gericht op een omslag in het leven van de deelnemer. Een helder continuüm wat door de projecten heen lijkt te lopen is het continuüm met aan de ene kant 'algemene preventie van vereenzaming' en aan de andere kant het 'doorbreken van langdurige vereenzaming.' Meestal geven de projecten in hun beschrijvingen niet duidelijk aan of zij zich meer op preventie of juist het doorbreken van vereenzaming richten. Als projecten duidelijker aangeven of zij zich meer op het een of het ander richten, kan daar bij de verwachtingen van projecten en de beoordelingen van resultaten beter rekening mee gehouden worden.

Ook uit dit onderzoek blijkt het belang van het afstemmen van de projecten op de beoogde deelnemers. In andere onderzoeken en publicaties wordt dit vaak als 'maatwerk' aangeduid (Van der Zwet, De Vries en Van de Maat, 2020). De behoeften van mensen en hun situatie moeten volgens de geïnterviewden het uitgangspunt zijn van het project. De geïnterviewden vullen dit aan door het belang te benadrukken van het afstemmen van de aanpak op de leefwereld van de beoogde doelgroep. De eerste neiging van ontwikkelaars van projecten is vaak om te werken vanuit theoretische inzichten en deze inzichten als een soort docent uit te leggen aan deelnemers. Dit blijkt vaak niet aan te sluiten bij hoe deelnemers informatie verwerken en zich eigen maken. Het 'belevingsgericht' werken blijkt daarentegen wel goed aan te sluiten. Het gaat dan om het aanspreken van emotie en gevoel door gebruik te maken van ervaringsverhalen, rolmodellen, beelden, visualisaties en spelvormen. Ook het gebruik maken van cultuur, zoals bijvoorbeeld muziek en literatuur, lijkt goed te passen bij het belevingsgericht werken.

Om goed in te kunnen spelen op behoeften, de hele situatie van mensen én hun leefwereld is het volgens de geïnterviewden belangrijk om vertrouwen op te bouwen onder de deelnemers. Als er vertrouwen is, kunnen mensen zich makkelijker open opstellen en inzicht geven in hun behoeften, situatie en leefwereld. Bij het opbouwen van vertrouwen blijkt het van belang te zijn om in de projecten te werken vanuit gelijkwaardigheid en wederkerigheid. De inzet van professionals en vrijwilligers met ervaringskennis lijkt bij te kunnen dragen aan het succes van het project, omdat zij door herkenning in elkaar gemakkelijker tot een gelijkwaardige relatie kunnen komen.

Het grote belang dat veel projectleiders hechten aan het afstemmen op behoeften, de hele

situatie van mensen én hun leefwereld lijkt in de praktijk op gespannen voet te staan met het doelgericht denken van overheden en financiers die eenzaamheid willen verminderen. Het lijkt verstandig om deze spanning, tussen enerzijds het doelgericht denken van overheden en financiers - vanuit de systeemwereld - en anderzijds het in de praktijk denken vanuit behoeften, de situatie en leefwereld van mensen, verder te verkennen. In hoeverre staan zij op gespannen voet met elkaar? Kan een concept zoals 'positieve gezondheid' dat meer omvat dan alleen de sociale gezondheid de spanning helpen breken? Voor nu lijkt het van belang om in gesprekken over de te verwachten resultaten van projecten, bijvoorbeeld tussen financiers en aanbieders, bewust te zijn van de verschillende manieren van kijken.

Uit onze analyse over wat werkt in de aanpak van eenzaamheidsprojecten kwamen vijf onderdelen naar boven die vaak terugkwamen in de projecten: 'inzicht in de eigen situatie verbeteren', 'inzicht in de eigen capaciteiten verbeteren', 'inzicht in de eigen toekomstwensen verbeteren', 'versterken van grip op het leven', en het 'nemen van initiatief'. In de projecten die zich op gedragsverandering richten zijn alle onderdelen verwerkt en is een zekere opbouw te herkennen. De onderdelen in deze projecten kunnen gezien worden als stappen die deelnemers doorlopen. Deze stappen vertonen deels overlap met de zes fases van het 'proces van omgaan met eenzaamheid' zoals Schoenmakers dat heeft beschreven in zijn proefschrift over eenzaamheidsinterventies (Schoenmakers, 2013). Volgens Schoenmakers is het van belang dat interventies zich niet alleen op één fase richten, omdat mensen alle fasen doorlopen moeten om gevoelens van eenzaamheid te 'verwerken'. Bij projecten die als doel hebben eenzaamheid te verminderen en die van een of twee van de onderdelen gebruik maken, roept dat de vraag op of deze projecten ook aandacht zouden moeten besteden aan de andere onderdelen. Dat hoeft wellicht niet in het project zelf te gebeuren. Vastleggen waar mensen moeten staan bij de start van een project en hoe zij na het afronden van het project verder ondersteund kunnen worden - wanneer nodig - lijkt verstandig. Met name de onderdelen 'versterken van grip op het leven' en 'initiatief nemen' lijken cruciaal voor mensen om een duurzame en positieve verandering door te maken.

Bij het onderdeel 'versterken van grip op je leven' staat het verbeteren van sociale vaardigheden en het opbouwen van zelfvertrouwen centraal. Volgens een aantal projectleiders werkt het hierbij goed om in groepen te werken. Deelnemers kunnen bijvoorbeeld door het met elkaar ervaringen te delen over het omgaan met problemen van elkaar leren en hun eigen vaardigheden verbeteren. Dit is in feite een 'belevingsgerichte' manier van met elkaar leren. Bovendien kunnen mensen in een groep elkaar waardering geven en zo kan de zelfwaardering en het zelfvertrouwen van deelnemers groeien.

Ten slotte blijkt uit deze verkenning dat het werken aan het voorkomen en verminderen van vereenzaming heel veel tijd vergt. Dat begint bij het ontwikkelen van het project. Zonder dat het project goed is afgestemd op de beoogde deelnemers heeft een project weinig kans van slagen. Het goed afstemmen begint vaak met het in gesprek gaan met beoogde deelnemers over hun behoeften en hoe zij eventuele ondersteuning praktisch voor zich zien. Als een project goed is afgestemd op de beoogde deelnemers vergemakkelijkt dat het werven, maar alsnog moet ook daarvoor veel tijd gereserveerd worden. Het is niet iets dat erbij komt, maar werven kan het beste gezien worden als een vast onderdeel van de aanpak. Na het werven volgen nog meer tijdsintensieve onderdelen van eenzaamheidsprojecten zoals het winnen van vertrouwen, het stimuleren van een initiatiefrijke houding en doorbreken van gedragspatronen. Het verminderen van eenzaamheid vergt in de meeste gevallen een lange adem. Het is belangrijk voor projectleiders en financiers om realistisch te zijn over de te verwachten resultaten en de benodigde energie en tijd.

Literatuur

- * Bouwman, T.E., & Van Tilburg, T.G. (2020). Naar een gerichte aanpak van eenzaamheid: zeven werkzame elementen in eenzaamheidsinterventies. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, vol 51.
- * Fokkema, T., & van Tilburg, T. (2006). *Aanpak van eenzaamheid: helpt het. Een vergelijkend effect-en procesevaluatie onderzoek naar interventies ter voorkoming en vermindering van eenzaamheid onder ouderen*. Den Haag: NIDI.
- * Schoenmakers, E.C., T. Bouwman & T. van Tilburg (2021). *Aan de slag met eenzaamheidsinterventies. Handreiking*. Fontys Hogeschool, Vilans, Vrije Universiteit
- * Schoenmakers, E.C. (2013). *Coping with loneliness*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- * Van de Maat, J., Kok, E., Grondman, J. & Doornink, N. (2020). *Inventarisatie van eenzaamheidsinterventies gericht op ouderen*. Utrecht: Movisie.
- * Van de Maat, J. & Broekroelofs, R. (2021). *Eenzaamheid doorbreken: Wat werkt volgens mensen die er ervaring mee hebben?* Utrecht: Movisie
- * Van der Zwet, R., De Vries, S. & Van de Maat, J. (2020). *Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid*. Utrecht: Movisie.

Bijlage 1 – aanvullende selectiecriteria

Het startpunt voor het selecteren van projecten zijn de 60 gehonoreerde projecten uit het Zon-Mw programma 'Versterking aanpak eenzaamheid' (eerste subsidieronde). Vervolgens is gekeken welke van deze projecten eerder al als 'beloftevol' of 'interessant' zijn aangemerkt in de inventarisatie van eenzaamheidsinterventies (Van de Maat et al., 2020). De criteria voor die selectie zijn gedocumenteerd in de betreffende publicatie. Deze selectie is vervolgens aangevuld met projecten die in positieve zin opvielen vanwege hun inbreng in de gesprekken die tijdens het programma Versterking aanpak eenzaamheid zijn georganiseerd of vanwege de eindproducten die zij hebben opgeleverd. Dit leidde tot een lijst met ruim 20 projecten. Om tot 15 projecten te komen, hebben we onderstaande criteria naast de selectie gelegd.

- * Is de selectie voldoende divers als het gaat om ingezette vormen van ondersteuning? (o.a. maatjesprojecten, telefonische gesprekken, oefenen met sociale vaardigheden, verdiepende gesprekken over existentiële eenzaamheid).
- * Lijkt de selectie voldoende divers als het gaat om de vorm van eenzaamheid waar de projecten zich op richten (sociale, emotionele en existentiële eenzaamheid).
- * Heeft het projecten de ambitie om breder ingezet te worden in Nederland?
- * Is het project gericht op specifieke risicogroepen?
- * Is het project uitgevoerd (ondanks de coronamaatregelen)?
- * Zijn ouderen betrokken bij de ontwikkeling en uitvoering van het project?

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren.

We ondersteunen en adviseren maatschappelijke organisaties, overheden, maatschappelijk betrokken bedrijven en burgerinitiatieven. Lokaal of landelijk, toegesneden op het vraagstuk en de organisatie. Zo kunnen deze organisaties en hun professionals hun werk voor de samenleving zo goed mogelijk doen.

Movisie staat voor een maatschappij waar iedereen op een gelijkwaardige manier kan deelnemen. Waarin ook mensen in kwetsbare posities, gezien en ondersteund worden.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

Colofon

Auteurs: Jan Willem van de Maat, Els Kok en Evelien Damhuis
Vormgeving: Suggestie & Illusie
Foto cover: 123RF

Maart, 2022

Te downloaden via: www.movisie.nl

In opdracht van Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken